

Загрійчук І.Д.

СУПЕРЕЧЛИВА ПРИРОДА НАЦІОНАЛЬНОГО:
через кризу до відродження. Роль особистості

Стаття присвячена дослідженню процесу саморозвитку національного. Розглядається роль індивіда в творенні загальнонаціональної культури, співвідношення понять «культура особистості», «національна культура», «загальнолюдська культура».

Ключові слова: культура, національне, нація, особистість.

Загрійчук И.Д. Противоречивая природа национального: через кризис к возрождению. Роль личности. *Статья посвящена исследованию процесса саморазвития национального. Рассматривается роль индивида в создании общенациональной культуры, соотношение понятий культуры индивидуальной, национальной и общечеловеческой.*

Ключевые слова: культура, личность, национальное, нация.

Zagriychuk I.D. Inconsistent nature of national: through crisis to revival. A role of the person. *The article is devoted to research of process of self-development of national. There are considered the role of the person in creation of national culture, a parity of concepts of individual, national and human culture.*

Keywords: culture, national, the nation, the person.

Проблему національного частіше пов'язують з культурою, хоч варто підкреслити, що національне має відношення і до інших сторін існування суспільства, в тому числі й до економіки, політики, історії, мистецтва і навіть науки. Дивного в цьому нічого немає, адже національне є в певному сенсі інтегральним утворенням, своєрідною цілісністю, яка має свою природу, свій сенс і свої закономірності розвитку. З огляду на цю обставину, а також на політичне звучання проблеми дослідження національного є вельми актуальним. Існує необхідність проаналізувати національне як цілісність, яка містить в собі внутрішні джерела розвитку. З цього боку не лише цікавим, але й необхідним є дослідження національного як утворення, здатного до саморозвитку.

Дослідженням національного і всього, що з ним пов'язано, присвячено досить літератури [1]. Національне мають то як уявлене утворення [2], то як реальний живий організм, що має історичну природу [3].

Наше завдання полягає в дослідженні процесу саморозвитку національного, який завше реалізується через кризи і тільки через кризи виходить на нові витки відродження та розвитку. Таким чином, об'єктом дослідження є національне, а

предметом - криза національного та його відродження, а також роль особистості в цьому процесі.

Національна спільнота - це живий цілісний організм, який є початком і кінцем для себе самого. Національне є світом взагалі, тим суспільним загальним, що традиційно називається субстанцією. Цей організм, чи краще універсум, містить в собі як джерело розвитку, так і можливість криз. Більше того, як і будь-яка цілісність, національна спільнота повинна мати в собі ресурси для розв'язання криз, які неминуче постають у розвитку будь-якої цілісності. Іншими словами, протиріччя національного виступають джерелом кризи і відродження культури.

Розглядати національне як самодостатній феномен, як феномен цілісний дозволяє його буттєва вкоріненість. Саме буттєва вкоріненість обумовлює стихійне підґрунтя колективного існування, яке породжує раціональність, підтримує його, а в моменти кризи останнього сприяє її розв'язанню. Національне є органічним синтезом невідрефлектованої до кінця стихії і її раціоналізації. Прагнення усвідомити стихію, надати їй певні рамки, впорядкувати - таке завдання раціоналізації, яка тільки й існує у безперервному процесі обґрунтування нових явищ, що породжуються стихією, актуальною життєдіяльністю.

«Розвиток» означає появу нового, збагачення того, що є, довершення останнього. Вдосконалення наявного можливе тільки за умови, коли воно не зникає безслідно, а залишається, набуває нових рис та якості, чи, принаймні, знімається в новій формі. Зміни в цьому напрямку завжди ведуть до порушення цілісності, адже нове вносить дисонанс в те, що уже склалось. З'являючись, воно повинно знайти свою нішу в рамках цілісності, а це з неминучістю веде до реорганізації останньої. Час, протягом якого відбувається «імплантація» нового в попередню структуру, усвідомлюється як криза звичного, криза основ. Це період, коли спостерігається порушення цілісності, його ерозія, що сприймається часто як ущербність цього цілого, його захитаність.

Розвиток, як безперервні зміни, творення нового, як порушення цілісності, тісно пов'язаний з кризами. Основа будь-якої кризи в тому, «що розвиток (який ми хибно сприймаємо як цілісний рух вперед) є «роз-виток», розщеплення, диференціація» [4, с. 448]. Іншими словами, криза - це є форма розвитку. Розвиватись - означає являти нові витки, нові лінії в еволюції, окреслювати цілком конкретні нові межі органічного цілого. В інший спосіб, ніж через розщеплення цілого, його диференціацію, множення частин, із яких це ціле складається, розвиток відбуватись не може. А це означає, що національна культура, яка є цілісністю, в процесі свого розвитку з необхідністю розщеплюється, в ній з'являються нові напрямки, розгалуження, які охопити в єдиній системі бачення надто важко. Виникає протиріччя, сутність якого криється в самому національному як соціокультурному утворенні. Це протиріччя є дисбалансом між елементами структурного цілого. Але навіть розбалансована цілісність залишається цілісністю. Асиметрія у взаємовідносинах між частинами універсуму національного хоч і є певним порушенням гармонії цілого, все ж не руйнує внутрішньої єдності. Найбільш кричуще, а можливо, найбільш виразно, найбільш зримо це протиріччя заявляє про себе на рівні буття, на рівні безпосереднього сприйняття.

Але суспільство якраз не є безпосереднім існуванням. Культура як інтегральна сутність суспільного буття цілком і повністю є опосередкованим способом існування. Це і дає нам підстави твердити, що протиріччя між зовнішнім і внутрішнім є протиріччям єдиного в своїй сутності. В нашому контексті національне

прочитується як розмаїте одне. Якщо на поверхні в процесі безпосереднього сприйняття дисонанс цілого сприймається як його руйнація, розвал, то, слідуючи логіці, яка проникає через товщу зовнішніх, відносно самостійних форм, ми знаходимо внутрішню основу цих нібито незалежних зримих утворень.

Ще одним нюансом в осмисленні розвитку національного через кризи є той факт, що будь-які трансформації в суспільстві відбуваються з участю свідомості. Індивіди завше свідомі своєї діяльності, незалежно від того є ця свідомість істинною чи ні. Саме тому періоди «ломки» культури супроводжуються підвищеною інтелектуальною активністю громадян, змаганням точок зору на процес. Змістом цих інтелектуальних пошуків завжди є віднайдення глибинної основи єдності. Допоки такі дискусії присутні, вірним є те, що цілісність не зруйнована, що вона лише знаходиться на стадії свого чергового оновлення, чергового розвитку і збагачення свого змісту.

Схопити все розмаїття національної культури в єдиній системі світобачення, виробити узгоджену в собі національну самосвідомість залишається в цей час важливою і необхідною умовою подолання кризи. В цьому полягає світоглядна необхідність. Адже суспільна свідомість, яка у своїй розвиненій формі завше є національною, будучи інтегральним чинником соціокультурних трансформацій, є способом, передумовою практичного подолання дисонансних явищ.

Тут знову ми фіксуємо протиріччя. З одного боку, національна культура - це певне синкретичне утворення, утворення, що складається стихійно в процесі практики, а значить, не все в ньому усвідомлюється, з другого, - без усвідомлення основного змісту вона неможлива. Адже, за визначенням, культура є свідомістю того, що ти робиш, свідомістю своєї власної діяльності. Це протиріччя й складає живий нерв культурного буття, чи, ж іноді ще кажуть, буття в культурі. Таким чином, культура - це рух, це зміни, зміни постійні, або, по-іншому, спосіб людської життєдіяльності, тобто сама діяльність, яка здійснюється з участю свідомості. Свідомість в даному випадку є способом розв'язання протиріч, що виникають в процесі розвитку форм життєдіяльності і жі є джерелом постійного відтворення специфічно людського способу існування. Безумовно, що тут свідомості, раціональній складовій цього типу взаємовідносин зі світом належить провідна роль. Схопити цілісно розмаїтий і суперечливий в собі світ, суперечливий як на рівні буття, так і на рівні його сутності, вписати в цю картину світу власну суб'єктивність з об'єктивними передумовами її становлення - ось основне завдання розуму культури.

Узгодженість людини з суспільним оточенням, встановлення гармонії між її внутрішнім світом і світом зовнішнім передбачає творення цієї гармонії власним духом. Адже «лише внутрішньо об'єднана, в «самій собі єдина» людина є духовним відображенням - в собі самій єдиного світу» [5, с. 507]. Як розуміти сказане? В загальнотеоретичному сенсі світ єдиний. Це твердження можна визнати істинним. Та мова про інше. Чи в змозі людина єдність світу відтворити у своїй життєдіяльності в повній мірі, адже єдність світу існує через розмаїтість? Чи може людина зробити свою діяльність в такій мірі загальною, щоб вона відтворювала цю єдність, як уже сказано, в повній мірі? Цілісність світу неможлива без цілісності людського духу. Остання ж тісно пов'язана з цілісністю спільноти, до якої індивід належить, і по суті відтворює її. Але ж розвиток національної спільноти веде до того, що її цілісність знаходиться в безперервному процесі змін, перебуває в стані асиметрії. Гармонія у взаємовідносинах між частинами цілого, жим є національне, весь час порушується.

Постійне порушення цілісності означає, що в своєму актуальному існуванні цілісність не є такою за поняттям. Дане протиріччя є протиріччям духовного існування людини, яка завжди якщо і не усвідомлює цієї трагедії людської екзистенції, то глибоко відчуває її. «Диференціація може привести - і приводить - до руйнації цілісності і до втрати сенсу життя». А «сенса має тільки цілісне життя, ніякий набір деталей його не дає» [4, с. 448].

Виходом із цієї ситуації може бути лише свідоме покладання цілісності, творення її духовними засобами, відновлення кожний раз порушеної цілісності перманентною творчістю, діяльністю по довершенню наявного порушення у системному баченні. Іншими словами, людина може вийти зі стану духовної кризи, подолати кризу культури у суспільстві тільки за умови докладання власних духовних і практичних зусиль до виправлення ситуації. Сказане є не що інше, як переформульоване твердження про те, що по-справжньому культурна людина - це той індивід, який спроможний на проблемне життя, який бачить проблеми в існуванні суспільства й у своїх відносинах з ним здатен їх постійно розв'язувати. Власне так і розвивається культура. «Будь-яке нове надбання культури є наслідком кризового стану духу» [5, с. 504].

Розвиток суспільства, національної культури здійснюється особистостями, але здатність особистості до творчості значною мірою зумовлена національно-культурним підґрунтям індивідуального буття людини. Органічність національної спільноти створює самодостатнє культурне поле для творчої взаємодії індивідів, без якого останні втрачають свої творчі здібності. І це зрозуміло, адже останні є суспільними за своєю природою і, як такі, поза сферою впливу спільноти руйнуються, «усихають». Так ось щодо ролі особистості в становленні національної культури. Детермінація духовності індивіда національно-культурним середовищем є не настільки жорсткою, як причинно-наслідкові зв'язки у матеріальному світі. Національну культуру і культуру особистості неможливо через це ототожнювати. Ці дві іпостасі, дві буттєві форми реалізації культури, не зважаючи на відносини взаємної кореляції, достатньо різняться між собою. Індивід - це завжди культура актуальна, це живий культурний капітал, від активності якого залежить дієздатність національної культури. Її імідж та привабливість, а також, що немаловажно, її здатність бути основою формування нових поколінь індивідів за всесвітньою міркою. Врешті-решт не культура сама по собі формує індивідів, а індивіди формують одне одного засобами культури, яку вони засвоїли від інших людей, від своїх попередників.

Коли ми говоримо про культуру, то завжди маємо на увазі суспільний феномен, який виникає в процесі спільної життєдіяльності індивідів. Окрема істота виду *homo sapiens* поза спільнотою не тільки не може стати культурною, вона не може стати навіть людиною. У цьому розумінні будь-який індивід - завжди істота культурна. Стати людиною можна тільки серед людей, що означає: люди творять людей не тільки в фізичному розумінні - відтворюють себе через народження - але й «обробкою» одне одного культурою. Отже, людина і культура - поняття якщо і не тотожні, то близькі, мають спільну генезу, взаємообумовлені. В контексті нашого аналізу національного як джерела кризи та відродження культури обійти цей момент неможливо. Завдання полягає не в абстрактному зображенні національно-культурного процесу, а в розумінні його як такого, що твориться людьми завше за певних обставин, причому останні також значною мірою є результатом діяльності самих людей.

Отже, маємо протиріччя, суть якого полягає в тому, що людина одночасно є творцем культури і її результатом. Практично це означає, що духовна культура, втілена в матеріальні чуттєво відчутні форми, є другим людським «Я». Вона ніби «мертвий капітал», який лише тоді оживає, коли його пускають в обіг, коли з ним працюють, розпредметнюють.

Розвиток культури - це не абстрактний процес. За своїм змістом він є становленням конкретних індивідів. А тому протиріччя культури є протиріччям у розвитку самої людини. В силу того, що цілісність, своєрідна довершеність духовності втілюється в національній культурі, то остання з необхідністю виступає джерелом, з якого живиться кожний окремий індивід, черпає в ньому колективний досвід, перемотує його у свою особистісну силу. Національне є, таким чином, невичерпним джерелом розвитку культури і, відповідно, індивідів, які постійно актуалізують її зміст.

Виникає питання: в якому розумінні тоді говорять про кризу культури, якщо вона є джерелом розвитку, основою, без якої індивід не може відбутись? Оскільки духовна культура суспільства, нації є «другим», «іншим» людського одиничного «Я», сукупною культурою, яка не зводиться до суми духовних надбань індивідів, то вона, відповідно, в своєму буттєвому вимірі існує за специфічними законами, які роблять її відносно незалежною від живої культурної діяльності окремих особистостей. Криза культури виникає тоді, коли значна маса індивідів втрачає здатність вільно оперувати наявними її формами, коли індивіди, втягнені цими формами в ритми традиційної життєдіяльності спільноти, перестають чутливо реагувати на зміни, що безперервно відбуваються у соціумі, а інколи і відкидають їх в угоду звичним духовним алгоритмам. Тим часом зміни залишаються, вони невідворотні і ситуація вимагає не відкидання цих змін, а оновлення традиції, заперечення її старих форм, прилаштування останніх до нового суспільного розкладу сил, який вимагає від індивідів, щоб вони перестали бути маріонетками готових культурних форм і взяли на себе відповідальність по їх трансформації у більш відповідні духовним запитам суспільства і окремих його членів. В результаті нетворчого ставлення до готових форм культури представники спільноти в своїй основній масі відриваються від чуттєво-практичного лона колективної життєдіяльності, витають у застарілих культурних емпіреях, втрачаючи, таким чином, цілісність власного буття, яка одна робить життя людини повноцінним, гармонійним, тобто таким, яке є протилежним до кризового.

Духовна культура, як ідеальна форма єднання людей у самовідтворювану спільноту, є породженням нації. Останній серед інших життєво важливих атрибутів належить мова, що виступає засобом накопичення, збереження та трансляції здобутків поколінь. Завдяки такій властивості мови можливе самовідтворення і прогрес культури через покоління та становлення культурної людини в цьому процесі. Без мови культурна тяглість, історія неможлива. Недарма кажуть: мова - ядро культури, її живий нерв.

Звичайно, мова не є єдиною суттєвою характеристикою нації як соціокультурного утворення. Крім мови, для затримання нації конче необхідними є й інші фактори, без яких вона не може обстоятись. Це і спільна історія, вироблені в процесі останньої колективні почуття, душевний склад, емоції, ментальність. Умовою, що попереджує руйнацію цілісності національної спільноти, є наявність спільної мети, яка гуртує її представників в єдине колективне ціле, гасить відцентрові тенденції, перетворює гурт індивідів, об'єднаних єдиною культурою, в

історичний суб'єкт, що характеризується своїми окремими, особливими цілями.

Не всі характеристики є обов'язковими для існування нації, але завжди існує певна «критична маса» ознак, які роблять її існування дійсним. З цього боку, навіть мова не є абсолютним критерієм їх вирізнення, адже існують нації (англійська, північно-американська, австралійська), які мають одну і ту ж мову. Тим не менш, без мови нація неможлива. Мова є необхідною умовою націотворення і формування особистості. І коли ми виділяємо мову як важливу ознаку національної спільноти, то спираємось при цьому на розуміння ролі мови в культурному бутті особистості німецьким філософом М. Гайдеггером.

Духовна культура є завжди національною за своїм походженням. В ній закладені норми співжиття людей однакової історичної долі. Вона є відчутною конкретно-загальною надособистісною реалією, завдання якої, з-поміж інших, стримувати егоїстичні поривання індивідів. В ній фіксується визнання спільності, подібності індивідів, що належать до однієї соціокультурної спільноти. Культура виступає способом ідентифікації особистостей, без якої неможливі більш-менш успішні дії тих, хто спільноту складає.

Отже, повноцінною соціальною одиницею, яка творить сучасну культуру, є нація. А якщо точніше, культуру творять індивіди, вкорінені в життя народу, причетні до життя цілого, свідомі своєї ролі в розвитку спільноти. Культура, хоч і твориться окремими людьми, можлива тільки як відображення спільних, тобто суспільних інтересів, норм, почуттів і т.п. Вона не може належати ізольованому індивіду. Культура твориться особистостями, або індивідами, які інкорпоровані суспільністю, переймаються її проблемами як своїми власними, живуть болями нації, болями, загальними для всіх.

Національна культура, таким чином, є формою духовного відтворення узгодженості індивідуальних інтересів в рамках нації. Будучи такою, вона виступає умовою забезпечення свободи тих, хто в цій культурі живе, дотримується її норм, писаних та неписаних правил.

Очевидно, що культура нації не співпадає з культурою окремих індивідів. Кожна особа носить в собі національну культуру як свою власну сутність. Остання є спільним, загальним надбанням всіх. Тотожність в сутності проявляє себе в формі відмінності в процесі реалізації. Ось чому індивіди, будучи суспільними істотами, національними по суті, по-різному репрезентують цю сутність, тобто спільноту, націю, народ, до якого належать. І хоч рівень розвитку національної культури визначається рівнем розвитку індивідів, все ж про нього не можна судити на основі культури будь-якого окремого представника нації. Рівень розвитку культури нації здебільшого визначається кращими зразками. Репрезентантами національної культури, як правило, служать ті індивіди, які спромоглись в своїй творчості найбільш глибоко і яскраво висловити сутність національної спільноти, її сподівання та прагнення. З іншого боку, рівень культури кожного окремого представника нації є показником культурності нації. Отже, національна культура і культурність нації - поняття хоч і близькі, але відмінні. Вони характеризують національну спільноту з різних боків. Саме тому навіть належність до нації з високою культурою не гарантує високого культурного рівня кожного окремого її представника. Культура особистості виникає як здатність індивіда засвоїти досвід колективного життя своїх попередників, зробити цей досвід своїм і, не зупиняючись на ньому, постійно вдосконалювати його.

Культура особистості, таким чином, як у своїй генезі, так і потенційно залежить від національної культури. Спочатку ця залежність є неусвідомленою, оскільки індивід розчиняється в стихії національної культури. Чутливість індивіда до долі спільноти як своєї особистої сутності проявляється в останнього за умов його знайомства з іншими спільнотами, контактування з представниками інших національних культур. Чому так? На порубіжжі національних культур усвідомлюється межа власної культурної визначеності. Індивід отримує можливість поглянути на свою національність ніби збоку, ззовні. Те, що раніше було нескінченним, не мало границь, а значить, було абсолютним, з виходом поза його межі перетворилось в одне із багатьох і, відповідно, стало скінченим, неабсолютним. Разом з усвідомленням цієї істини долається стихійність національного буття, приходить усвідомлення своєї національної сутності, сутності національного як такого. Індивід отримує здатність до рефлексії над своєю суспільною, національною сутністю, що означає вміння дистанціюватись від національної культури, розглядати її як об'єкт пізнання та предмет перетворення, тобто, отримує можливість творити власну культуру із знанням справи, бути творцем культури, не покидаючи її ґрунту.

Як бачимо, творче буття людини в культурі близьке до свідомого буття в ній. В більш широкому плані це означає, що національна культура є тим самодостатнім утворенням, яке, розвиваючись, періодично попадає в кризові ситуації. Вихід із таких ситуацій криється в самій національній культурі. Він полягає у творчому переробленні наявних форм культури, приведення їх у відповідність до нових суспільних умов. Здійснення цього процесу належить розвиненим, творчим особистостям, глибоко ангажованим національною культурою.

Одним із суттєвих вимірів культури особистості є свідомість своєї національної належності. Але, як ми уже з'ясували, це одночасно означає також визнання інших національних ідентифікацій. Як те, так і інше є складовими єдиного процесу - свідомого буття в культурі. Саме на порубіжжі національних світів, за умов зіткнення в душі індивіда різної ритміки локально сформованих культур висвічує глибинна сутність останніх - загальнолюдські цінності. В змаганні між собою кожна із національних спільнот прагне якомога повніше реалізувати останні. Адже «вселюдське, як не дивно, яскравіше виступає там, де культура творить своє, національно специфічне...» [6, с. 61]. Ті спільноти, яким це вдалося, стають світовими націями, націями, до яких тягнуться, прагнуть наслідувати, переймати досвід.

Таким чином, змагання між національними культурами є формою розвитку культури загальнолюдської. В цьому контексті культура особистості уявляється як свідоме буття в культурі, яке ґрунтується на національній традиції, але традицією не обмежується. Це є буття, свідоме своєї національної належності, і одночасне усвідомлення неабсолютності останньої. Іншими словами, культура особистості своїм суттєвим визначенням має визнання національного як буттєвої форми утвердження загальнолюдських цінностей.

З усього викладеного випливає, що національна культура є базовим утворенням як у становленні особистості, так і в функціонуванні суспільства. А криза національного є етапом розвитку культури, де останнє, тобто розвиток, здійснюється особистістю, що здатна звести воедино національний світ, що перегрупує складові елементи в процесі трансформації.

Вісник ХНУ №900-1. Серія «ТЕОРІЯ КУЛЬТУРИ І ФІЛОСОФІЯ НАУКИ» Випуск 40

Література:

1. Геллнер Э. Нации и национализм. - М.: Прогресс, 1991. - 320 с.; Касьянов Г.В. Теорії націй та націоналізму. - К.: «Либідь», 1999. - 351 с.; Подольська С.А., Філіппова О.А., Іванова К.А. Етнічність, релігія, нація: міжкультурні комунікації. - Харків: Вид-во НФаУ «Золоті серпанки», 2003. - 215 с.; Сміт Д. Ентоні. Національна ідентичність. - К.: «Основи», 1994, 223 с. та інші.
2. Андерсен Б. Уявлена спільнота // Націоналізм. Антологія. - К.: «Смолоскип», 2000. - С. 567-579.
3. Бромлей Ю.В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. - М.: Наука, 1987. - 333 с.; Гачев Г. Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос. - М.: Издательская группа «Прогресс»-«Культура», 1995. - 480 с.; Ренан Е. Що таке нація? // Націоналізм. Антологія. - К.: «Смолоскип», 2000. - С. 107-120 та інші.
4. Померанц Г. Диалог культурных миров // Лихи культуры. Альманах - М.: Юрист, 1995. - Т.1. - С. 445-455.
5. Гуревич П. Первообразы культуры // Лики культуры. Альманах. - М.: Юрист, 1995. -Т.1. - С. 500-514.
6. Попович М.В. Національна культура і культура нації. - К., 1991. - 64 с.

© Загрійчук І.Д., 2010